

**O'ZBEK FOLKLORSHUNOSLIGI, TARIXI VA UNING
ADABIYOTDAGI O'RNI***Shamsiyev Sherzod Istamovich**Buxoro davlat pedagogika institute Musiqa va tasviriy san'at kafedrası
o'qituvchisi*

*Ahrorov Asrorbek Aminjon o'g'li**Buxoro davlat pedagogika institute Musiqa va tasviriy san'at kafedrası talabasi*

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada o'zbek folklorshunosligi, uning tarixi, uning kelib chiqishi, Badiiy so'z san'ati, madaniyatining eng qadimgi va uzoq tarixga ega bo'lishi haqida, uning kurtaklari ibtidoiy jamoa tuzumi davrlaridayoq vujudga kelishi haqida, mehnat jarayonining rivoji kishilar tajribasi va onging taraqqiyoti og'zaki adabiyotning rivojlanishi uchun zamin yaratganligi to'g'risida insonlar astasekin turmush tajribalarini tabiyat va jamiyat haqidagi fikr-tushunchalarini obrazli so'z orqali tasvirlash, bayon etishko'nikmalari haqida maqola yoritilgan.

Kalit so'zlar: folklorshunoslik, maqollar, topishmoqlar, an'anaviylik, versiyaviylik, og'g'zakilik, folklor tarixi, adabiyotdagi o'rni, laparlar.

**IN UZBEK FOLKLORE, HISTORY AND ITS LITERATURE
PLACE***Shamsiyev Sherzod Istamovich**Bukhara State Pedagogical Institute, Music and Fine Arts Department
teacher*

*Ahrorov Asrorbek Aminjon**Student of the Department of Music and Visual Arts of the Bukhara State
Pedagogical Institute*

ANNOTATION. In this article, about Uzbek folklore, its history, its origin, the art of speech, the oldest and longest history of its culture, about the emergence of its buds in the period of the primitive collective system, the development of the labor process, the experience of people and The article about the development of consciousness created the ground for the development of oral literature, about the ability of people to gradually describe their life experiences, their thoughts about nature and society through figurative words.

Key words: folklore, proverbs, riddles, traditionalism, versionism, orality, history of folklore, place in literature, la pars.

В УЗБЕКСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ, ИСТОРИИ И ЕГО ЛИТЕРАТУРЕ*Шамсиев Шерзод Истамович**Бухарский государственный педагогический институт, преподаватель
кафедры музыки и изобразительного искусства*

*Ахроров Асrorбек Аминжона.**Студентка отделения музыки и изобразительного искусства Бухарского
государственного педагогического института*

АННОТАЦИЯ. В этой статье об узбекском фольклоре, его истории, его происхождении, искусстве речи, древнейшей и давней истории его культуры, о зарождении его почек в период первобытно-коллективного строя, развитии трудового процесса, опыт людей и Статья о развитии сознания создала почву для развития устной литературы, о способности людей постепенно описывать

образными словами свой жизненный опыт, свои мысли о природе и обществе.

Ключевые слова: фольклор, пословицы, загадки, традиционализм, версионизм, устность, история фольклора, место в литературе, лапару.

KIRISH. Badiiy soʻz sanʼati madaniyatning eng qadimgi va uzoq tarixga ega boʻlgan bir sohasidir. Uning kurtaklari ibtidoiy jamoa tuzumi davrlaridayoq vujudga kelgan. Mehnat jarayonining rivoji, kishilar tajribasi va ongining taraqqiyoti ogʻzaki adabiyotning rivojlanishi uchun zamin yaratgan. Insonlar asta- sekin turmush tajribalarini, tabiat va jamiyat haqidagi fikr- tushunchalarini obrazli soʻz orqali tasvirlash, bayon etish koʻnikmalarini yarata boshlaydilar. Badiiy soʻz tajribasining oʻsishi, badiiy did va zavqning takomillashib borishi xilma- xil badiiy shakllarni, adabiy janrlarni vujudga keltiradi. Shu tariqa badiiy soʻz sanʼati yozuv va yozma adabiyotdan koʻp vaqtlar ilgari ogʻzaki ijod shaklida paydo boʻladi hamda yozma adabiyotning vujudga kelishiga zamin hozirlaydi. U ogʻizdan ogʻizga, avloddan avlodga, davrdan davrga oʻtadi. Biroq u dastlab qanday yaratilgan boʻlsa, harqachon ham aynan shu holicha saqlanib qolmaydi, balki ijodiy qayta ishlanadi, turli xil oʻzgarishlarga uchraydi, yangi- yangi maʼlumotlar bilan boyiydi, yangi tarixiy sharoitga muvofiqlashadi, keyingi yaratilgan asarlar bilan birg ayashaydi uzoq umr koʻradi. Shu bilan bir qatorda yozma adabiyotning tajribalaridan ijodiy foydalanadi. Ogʻzaki adabiyotning bu turi hozirgi zamonaviy adabiyotda Folklorshunoslik debataladigan katta bir janrni tashkil etadi. Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Oʻzbek folklorining soʻz sanʼatiga asoslangan janrlar tizimi doston, ertak, qissa, rivoyat, naql, afsona, mif, lof, latifa, marosim folklori, bolalar folklori, ogʻzaki drama, maqol va hikmatli soʻzlar, afsun, avrash, olqish va qarqʻishlardan iboratdir. Folklor har bir xalqning maʼnaviy boyligi hamda ulugʻ qadriyatidir. Insonning maʼnaviyatini yuksaltirishda xalq ogʻzaki ijodining oʻrn ihaqida gap ketar ekan, aslida, bu jarayon bolaning tugʻilishida boshlanadi. Onalarimiz, momolarimiz aytgan allalar, ertaklar, tez aytishlar, maqollar va qoʻshiqlar bolaning tili va dunyoqarashi shakllanishida alohida ahamiyat kasb etadi. Har bir yosh vakillarini birday qiziqtiruvchi xalq oʻyinlari esa bolaning ham aqlan, ham jismonan ulgʻayishida muhim omillardan biri hisoblanadi. Shuningdek, har bir xalqning til boyligi birinchi navbatda, uning folklorida namoyon boʻladi. Biror bir xalqning qanday xalqligini bilish uchun uning xalq ogʻzaki ijodini oʻrganish zarur. Folklorida xalqning til imkoniyatlari, mushohada tarzi, ijodiy quvvati aks etgan boʻladi. Alloma Hodi Zarif: Folklor asarlarining ilmiy va badiiy qiymati ularning lugʻat boyligi bilan belgilanadi – degan edi. Barcha davr tilshunolarini xalq poetik ijodini oʻrganish qiziqtirib kelgan. Mahmud Koshgʻariy zamonidan to bugungi kunga qadar xalq ogʻzaki ijodi haqida nimaiki aytilgan boʻlsa, bularning bari buyuk merosni oʻrganishga oʻzining munosib ulushini qoʻshgan.

Folklor ijod namunalarini xalqning boyligi hisoblanar ekan, ularni oʻrganish ham hammavaqt dolzarb masalalardan biri boʻlib kelgan. Xalq ogʻzaki badiiy ijodini oʻrganuvchi fan folklorshunoslik yoki folkloristika deb yuritiladi. Shu maʼnoda folklorshunoslik asoslari qadimgi dunyo estetik tafakkuriga borib taqaladi. Qadimgi dunyo sayyohlari va tarixchilarining afsona va rivoyatlar, turli urf-odat va marosimlar haqidagi qaydlari, yozuvchi va bastakorlarning folklor toʻgʻrisidagi ilk fikrlari folklorshunoslik uchun muhimdir. Barcha davrlarning oʻziga xos urf-odat va madaniyati shakllanishi natijasida folklorshunoslik ham darajamadarajaoʻsib borgan. Arab xalifaligi hududlaridagi xalqlar ertak va rivoyatlarining yigʻindisi boʻlmish Ming bir kecha kitobini ham folklor namunalarini yigʻishda oʻziga xos tajriba deyish mumkin.

Folklor atamasini 1846- yilda ingliz olimi Uilyam Tomas taklif qilgan boʻlib, u xalq donoligi degan maʼnoni anglatadi. Dastlabki vaqtlarda el adabiyoti, xalq adabiyoti, —ogʻzaki adabiyot, —xalq ogʻzaki ijodi deb yuritilib kelingan oʻzbek xalq ogʻzaki poetik ijodi Hodi Zarif ijodidan boshlab, yaʼni 1935- yildan eʼtiboran Oʻzbek folklori nomi bilan ishlatiladi. Xususan, folklor namunalarini hisoblangan Toʻmaris,

Shiroq kabi afsonalar, Alpomish, — Ravshan, Kuntug'mishlkabi dostonlar, —Malikai Husnobod, —Uch og'a-ini botirlar kabi ertaklar, lirik qo'shiqlar, marosim va mehnat qo'shiqlari hamda boshqa og'zaki ijod namunalari o'zbek xalqi qadriyatlarining ajralmas qismidir. Folklor barcha san'atning boshlanishi, sarchashmasi, shu sababli ham boshqa ko'pgina san'atlar u bilan uyg'unlikka ega, shuning bilan birga hech biriga o'xshamagan o'ziga xosligi bilan alohida ajralib turuvchi san'at turidir — deb ta'kidlagan edi folklorshunos olim Jabbor Eshonqulov. Darhaqiqat, buni tan olmasdan ilojimiz yo'q chunki xalqimiz madaniyatining eng dastlabki kurtaklari folklor namunalari orqali ko'rinadi. Bugungi kunda ma'lumki, shaxsni tarbiyalashda uning ruhiy holatiga ta'sir qilmasdan samaraga erishib bo'lmaydi. Xalq og'zaki ijodida avlod tarbiyasi aynan ana shu usuldan foydalangan holda amalga oshiriladi. Dostonlarimizning bosh qahramonlariga aylangan jasur va mard o'g'lonlar va barno va iboli qizlar timsoli hech bir o'quvchini e'tiborsiz qoldirmaydi. Ularning qilgan xatolari orqali yoshlarga to'g'ri yo'lni tanlash kerakligi uqtiriladi. Nafaqat dostonlarimiz tarbiyaviylik ahamiyati jihatdan folklorshunoslikda maqollarning ham ahamiyati salmoqli darajadadir

Muokama. Maqol og'zaki ijodning kichik ko'rinishlaridan biri. Folklorshunoslikda kichik janrlarni paremiya deb atash ham qabul qilingan. Maqollar hajm jihatdan kichik bo'lsa-da, fikr va mazmun jihatdan kech qamrovlidir. Maqol o'z tabiatiga ko'ra xalqaro janrlardan biridir. Dunyoda o'z maqoliga ega bo'lmagan xalqning o'zi yo'q. Chunki har bir xalq o'z qarashlari va hayotiy tajribalari mahsulini maqollar ko'rinishida avlodlarga qoldiradi. Shu o'rinda alohida ta'kidlashimiz kerak bo'lgan yana bi rfolklor namunasi bu topishmoqlardir. Topishmoqlar xalq og'zaki ijodining kichik va ommabop hamda xalqaro janrlaridan biri hisoblanadi. Bu janr yosh avlod nihayot bilishga, borliqdaginarsa-buyumlarning xususiyatlarini yodda saqlab qolishga o'rgatadi. Topishmoqlarning mohiyati, asosan, metafora bilan bog'liq bo'lib, ulardatopilishi lozim bo'lgan narsa-buyum xususiyatlari haqida ma'lumot beriladi. Topishmoq Aristotel ta'biri bilan aytganda — Eng yaxshi metafora tuzish usulidir.

NATIJARLAR. Folklor asarlar so'z san'ati sifatida yozma adabiyot namunalari va san'atning boshqa turlaridan o'ziga xos xususiyatlariga ko'ra ajralib turadi. Folklorga xos bu xususiyatlar, avvalo, uning jamoaviy ijod ekanligidadir. Shuning uchun ham bu kabi dostonlar, —Malikai Husnobod, —Uch og'a-ini botirlar kabi ertaklar, lirik qo'shiqlar, marosim va mehnat qo'shiqlari hamda boshqa og'zaki ijod namunalari o'zbek xalqi qadriyatlarining ajralmas qismidir. Folklor barcha san'atning boshlanishi, sarchashmasi, shu sababli ham boshqa ko'pgina san'atlar u bilan uyg'unlikka ega, shuning bilan birga hech biriga o'xshamagan o'ziga xosligi bilan alohida ajralib turuvchi san'at turidir — deb ta'kidlagan edi folklorshunos olim Jabbor Eshonqulov. Darhaqiqat, buni tan olmasdan ilojimiz yo'q chunki xalqimiz madaniyatining eng dastlabki kurtaklari folklor namunalari orqali ko'rinadi. turdagi asar namunalarning muallifi xalq ommasi hisoblanadi. Ularning aniq ijodkori noma'lum, ya'ni anonim bo'ladi va xalq orasida avloddan avlodga og'zaki tarzda o'tib tarqaladi, og'zaki ijro etiladi. Bunda, albatta, an'analarga rioya etilib, sayqallanib variantlarga, versiyalarga ega bo'ladi. Shunga ko'ra, folklorga xos xususiyatlar sifatida jamoaviylik, anonimlik, og'zakilik, an'anaviylik, variantlilik hamdaversiyaviylik ko'rsatiladi. Jamoaviylik — o'zbek xalq og'zaki ijodi xalq tomonidan yaratiladi. Bilamizki, xalqimiz qadim-qadimdan jamoa bo'lib mehnat faoliyatini olib borishgan, ya'ni hashar yo'li bilan biri-birining og'irini yengil qilishgan. Mana shu jarayonlar davomida turli xil qo'shiqlar, laparlar kuylangan va ayrim hududlarda hozir ham jamoaviy tarzda kuylab kelinmoqda. Xalq turmushining, ijtimoiy- siyosiy munosabatlarning takomillasha borishi, insonlar badiiy tafakkurining o'sishi jarayonida alohida ijrochilar — qo'shiqchilar, ertakchilar, baxshilar hamda qiziqchilar, ijro maktablari, ustoz vashogird munosabatlari paydo bo'la boshladi. Xalq orasida Tilla kampir, Sulton kampir, Jo'lmon baxshi, Bo'ron

shoir, Ergash Jmanbulbul o'g'li, Yo'ldosh bulbul kabi xalq namoyondalar iyetishib chiqdi. Anonimlik - folklor asarlari muallifining noaniqligi anonimligi (grek. Anonymis – noma'lum) bilan ajralib turadi. Folklorida biror bir aniq muallif yo'q. Xalq dostonimi, ertakmi yoki marosim qo'shig'imi ularni dastlab kim va qachon yaratgani aniq emas. Har bir asar avloddan avlodga o'ta rekan, vaqt va zamon talablariga ko'ra ma'lum o'zgarishlarga uchrashi mumkin, lekin uning asosi, an'analari o'zgarishsiz kelaveradi. Folklorida biror bir asarni kimdir dastlab yaratgan bo'lishi mumkin, lekin bu asar syujeti, tasvir vositalari, ohang yo'llari xalq og'zaki ijodi an'analari tayanilib ijod etilsa, u folklore asari bo'lib qoladi. Vaqtlaro'tishidavomida xalq ijrochilari tomonidan yanada ishlov berilib, chinakam folklore namunasiga aylanadi. Og'zakilik - xalq ijodiyotining yashash va yaratilish tarzi. Folklor xalqning xotira manbaidan, xotiraning og'zaki avloddan avlodga, og'izdan og'izga ko'chishidan paydo bo'ladi. Bu o'rinda umumfolkloriy bilim va folklore an'analari asos vazifasini o'taydi. Xotira manbai va folkloriy bilim bir yoki bir necha shaxslargagina tegishli bo'lmay, butun bir xalqning bilim va an'alaridan iborat bo'ladi. Bu bilim va an'alar ustozdan shogirdga, avloddan avlodga, urug'dan urug'ga o'tib, yangi davr ruhida, yangi ijrochilar va ijodkorlar salohiyatidan sayqal topib yashaydi. Bu xil sayqallanish u yoki bu folklor asarining shakli va mazmuniga qandaydir o'zgarish kiritishi – nimaningdir qo'shilishi yoki tushirib qoldirilishida bo'y ko'rsatadi. An'anaviylik — folklorning o'ziga xos yashash tarzini, uslubini, ifodavositalarini ta'min etuvchi yetakchi belgilaridan hisoblanadi. Folklor tom ma'noda an'alar san'atidir. An'anaviylik xalq ijodida ma'lum bir asar matnining, ijro usullarining og'izdan og'izga o'tish jarayonida nisbatan barqarorliginigina anglatib qolmaydi, balki o'sha asarning avloddan avlodga o'tish jarayonida dastlabki ijroga xos xususiyatlarini nisbatan o'zgarmagan holda saqlab qolganini ham anglatadi.

An'anaviylik - jamoaviy ijod mahsuliva yashash tarzi, shu bilan birga, folklorning folklor asarini jamoaviy holda saqlab qolishningham o'zigaxos shakli, omili hisoblanadi. Og'zakilik – folklorning ijro usuli va yashash tarzi bo'lib, o'z navbatida, ijrochidan ulkan xotirani, yoddan aytishni, eslamoqni, vaziyatga mos tayyor shakl va eng qulay va ishonchli quvvat zaxirasi hisoblanadi. O'zbek baxshi-shoirlari orasid ko'plab an'anaviy dostonlarni, qanchadan qancha termalarni bilgan kuylagan, yana o'zi to'quvchi – badihago'ylarning borligi – shu an'anaviy ehtiyojning hosilasidir. An'anaviylik xalq musiqasi, raqsi va amaliy san'atining hamo'ziga xos belgisi sanaladi. Variantlilikversiyaviylik – folklor namunalarining har bir ijrosi o'ziga xos variant hisoblanadi. Folklor asari ijro jarayoni davomida qaytadan yaratiladi, yangi yashash holatiga kiradi va bu holat o'ziga xos variant paydo etadi. Ya'n folklor ijro jarayonida xilma-xil variantlarda yashaydi. Variantlilik folklorning yashash tarzi hisoblanadi. Olimlarning eslashicha, Alpomish dostonining 100 ga yaqin variant ma'lum bo'lib, shulardan 30 dan ortig'i yozib olingan. Variantlilik folklor tabiati, uning yaratilishiga jonli og'zaki ijodda yashash qonuniyatlaridan kelib chiqqan xususiyat bo'lib, u folklor asarlarining syujeti, obrazlilik, poetikasi, janr xususiyatlarini to'la qamrab oladi. Xususan, o'zbek folklori ko'p ming yillik tarixga ega va yuqoridagi barcha xususiyat larmujassamlashgan madaniyatimizning ajralmas bo'lagidir.

O'zbek folkloriga oid ma'lumotlarning bir qismi chet ellik mualliflarning qalamiga mansub kitoblar orqali yetib kelgan. Bu o'rinda yunon tarixchisi Herodotning Tarix va Poliyenning Harbiy hiylalar asarlarini misol qilishimiz mumkin. Keyingi yillarda televideniye orqali namoyish etilgan hind xalqining mashhur eposlari asosida suratga olingan — Ramayana, Mahobhorat kabi teleseriallardan ma'lum bo'ldiki, o'zbek xalqining qadimgi qahramonlik eposlarida ilgari surilgan ezgu g'oyalar jahonning boshqa xalqlar qarashlari bilan chambarchas bog'liq va mushtarakdir.

XULOSA. Xalq og'zaki poetik ijodining tilni o'rganishda ahamiyati juda yuqori. Chunki biron bir xalqning tilini o'rganishdan oldin u xalqning yashash tarzi, madaniyati haqida bilim- ko'nikmaga ega bo'lishimiz kerak. Har bir xalq folklorida esa bularning bari jamlangan bo'ladi. Masalan, ingliz tilidagi — East or West home is best

hamda o'zbek tilidagi —Ona yurtning – oltin beshiging maqollarini olaylik. Harikkala maqolda ham har bir inson uchun tug'ilgan yerining naqadar azizligi, dunyoning eng go'zal go'shalari ham kindik qoni to'kilgan bir siqim tuproqdan ortiq ekanligi aks etgan. Bu kabi misollarni juda ham ko'p keltirishimiz mumkin, lekin bizdan talab qilinadigan narsa ularning tub mohiyati nimada ekanligini anglash va ulardan kerakli joylarda unumli foydalanishdir. Xalq og'zaki poetik ijodi yuzasidanko'plab izlanishlar olib borilgan va bundan keyin ham bu jarayon qizg'in davom etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Шамсиев Ш. И., Солиев А. А. Основы хорового пения на уроках музыки //Проблемы науки. – 2021. – №. 1 (60). – С. 55-57.
2. Шамсиев Ш. И. Молодой специалист учитель музыки, как руководитель хорового коллектива в общеобразовательной школе //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 540-545.
3. Шамсиев Ш. И. Новые подходы к подготовке молодых специалистов учителей музыки, разработка уроков музыки //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 528-533.
4. Shamsiev S. I. The role of folk songs in educating student's role of folk songs in student education //International Journal on Integrated Education. – 2021. – Т. 4. – №. 2. – С. 76-78.
5. Shamsiyev S. I., Ramazonov S. R. O. G. L. Boshlang'ich sinflarda vokal-xor malakalarini shakllantirish va rivojlantirish uslublari //Scientific progress. – 2021. – Т. 1. – №. 5. – С. 377-381.
6. Shamsiyev S. I. Shukhratjon Rakhimjon OGLI Ramazonov METHODS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF VOCAL-CHORAL SKILLS IN PRIMARY SCHOOLS //Scientific progress. – 2021. – №. 5.
7. Шамсиев Ш. И., Солиев А. А. Развивайте навыки чтения музыки во время пения //Наука, техника и образование. – 2021. – №. 2-1 (77). – С. 92-95.
8. Shamsiyev S. Iqtidorli o'quvchilarning musiqiy ijodkorlik faoliyati //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 6. – №. 6.
9. Шамсиев Ш. ГОЛОС И ЭМОЦИЯ–ПСИХОЛОГИЯ ВОКАЛА // АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПСИХОЛОГИИ, ПЕДАГОГИКИ, ФИЛОСОФИИ XXI ВЕКА. – 2020. – С. 358.
10. Shamsiev S. I., Mosinova D. S. EDUCATING STUDENTS IN AESTHETIC SPIRIT THROUGH CHOIR WORKS //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2022. – Т. 3. – №. 02. – С. 453-455.
11. Shamsiyev S. I. Choir Performance in European Countries Emergence // EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION. – 2022. – Т. 2. – №. 1. – С. 347-350.
12. Шамсиев Ш. И. Формы организации музыкального общения //Вестник науки и образования. – 2020. – №. 21-2 (99). – С. 71-74.